

Жарко Вујошевић
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Чика Љубина 18–20, Београд, Србија
zarko.vujosevic@f.bg.ac.rs

**О ДАТУМУ И ТРАДИЦИЈИ ХИЛАНДАРСКЕ ПОВЕЉЕ
О СТРУМИЧКОМ ВЛАСТЕЛИНУ РУДЛУ
(ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ „ПУТУЈУЋЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ“
СТЕФАНА ДУШАНА)**

Апстракт: Хиландарска повеља краља Стефана Душана о струмичком властелину Рудлу садржи потпуну формулу датума, али уз неслагање хронолошких елемената који одређују годину. Због тога је у досадашњим издањима и коментарима готово подједнако заступљено датирање у 1343 (према индикту) и 1345 (према години од стварања света), при чему се аргументација превасходно ослања на историјске околности које су претходиле издавању документа – Душаново освајање Струмице и краљев однос према властелину Хрељи и његовим поседима. Наш рад представља покушај да се проблему приступи најпре из дипломатичке перспективе, те да се решење потражи уз помоћ упоредне анализе формулара, пре свега аренге и интитулације, у односу на друге Душанове повеље из периода 1343–45. Што се тиче историјског контекста, хронологија ће бити испитана у односу на краљев итинерар у датом периоду. Такође, рад уз ново издање нуди још један осврт на традицију предметног документа, чија би веродостојност била предуслов за успешну примену наведеног дипломатичко-историјског метода.

Кључне речи: повеља, Стефан Душан, Хиландар, властелин Рудл, Струмица, канцеларија, итинерар.

И пошто је примило краљевство ми град Струмицу, нашло је краљевство ми у том граду властелина тога града Рудла. И за његову љубав и труд у то време (въ таковое врѣме) дадох му обећање и заклетву краљевства ми да ћу му испунити сваку вољу и жељу коју тражи од краљевства ми.¹

Овако је у повељи Стефана Душана којом ћемо се бавити описан краљев сусрет са локалним властелином у новоосвојеном граду

¹ В. издање документа у прилогу 1 (у преводу цитирани редови 15–18).

Струмици. Резултат је правна радња следећег садржаја: краљ Стефан Душан потчињава манастиру Хиландару струмичког властелина Рудла са његовим имањем у граду и околини, испуњавајући његову жељу због верне службе, и ослобађа набројане поседе свих обавеза, уз одредбу да их Рудл ужива до своје смрти, а затим да припадну Хиландару. Већ и сам цитирани опис упућује на помисао да у случају овог документа постоји временска разлика између *actio* и *conscriptio*, тј. између аукторовог обећања и записивања правног акта, који је намењен (и) манастиру Хиландару, као будућем власнику Рудлових поседа. Ако је документ заиста састављен накнадно, дакле дуже или краће време после сусрета двојице актера, када и под којим околностима је то учињено? Сама формула датума изазива додатне недоумице, јер садржи међусобно неусклађене хронолошке елементе: повеља је записана 28. марта 6853 (=1345), индикта 11 (=1343).²

У досадашњим издањима и коментарима повеље готово подједнако је заступљено датирање у 1343. и 1345. Тако се Флорински најпре опредељује за 1345, а касније за 1343, Новаковић прихвата индикт, а Корабљов годину; Славева и Мошин, као и Синдик, повељу смештају у 1345, а последњи издавач Мишић у 1343.³ Неки од

² Редови 48–50 у тексту документа.

³ Т. ФЛОРИНСКИЈ, *Афонские акты и фотографические снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова*, Санкт Петербург 1880, 68–69 [Т. FLORINSKIЈ, *Afonskie akty i fotografičeskie snimki s nih v sobranijah P. I. Sevast'janova*, Sankt Peterburg 1880]; ИСТИ, *Памятники законодательной деятельности Душана царя Сербов и Греков*, Киев 1888, 39–40 [Т. FLORINSKIЈ, *Pamjatniki zakonodatel'noj dejatel'nosti Dušana carja Serbov i Grekov*, Kiev 1888]; С. НОВАКОВИЋ, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 410–411 [S. NOVAKOVIĆ, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Beograd 1912]; В. КОРАБЛЕВ, *Actes de Chilandar II, Actes Slaves, Византийский временник* 19 (приложение), Петроград 1915 [= Amsterdam ²1975] 481–483, бр. 35 [В. KORABLEV, *Actes de Chilandar II, Actes Slaves, Vizantijskij vremennik* 19 (priloženie), Petrograd 1915]; Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 137–139 [L. SLAVEVA – V. MOŠIN, *Srpski gramoti od Dušanovo vreme*, Prilep 1988]; Д. СИНДИК, Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару, *Хиландарски зборник* 10 (1998) 9–132, стр. 35 [D. SINDIK, *Srpska srednjovekovna akta u manastiru Hilandaru, Hilandarski zbornik* 10 (1998) 9–132]; С. МИШИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла, *Стари српски архив (= ССА)* 9 (2010) 75–86 [S. MIŠIĆ, *Hrisovulja kralja Stefana Dušana Hilandaru kojom prilaze vlastelina Rudla, Stari srpski arhiv (= SSA)* 9 (2010) 75–86]. Треба поменути и да се у најстаријем нама познатом осврту на ову повељу (са кратким изводом) наводи година 1344: ЛЕОНИД (КАВЕЛИН), *Историческое описание сербской царской лавры Хиландаря и ея отношения к*

поменутих аутора, као и други који су се документом позабавили у оквиру расправа о ширим темама, нуде и одређене аргументе у прилог години за коју су се определили. Ти аргументи везани су искључиво за историјске околности: Душаново заузимање Струмице, поменуто у повељи (ред 15), које се догодило 1332. или 1334. и поново(?) 1343, и његов однос са протосевастом, великим доместиком и касније кесаром Хрељом, који је према тексту документа властелину Рудлу уступио селиште Робово (ред 22–23) као господар струмичког краја све до смрти у децембру 1342, пошто је више пута променио страну у току српско-византијских борби у Македонији.⁴ Разматрања у том контексту већином иду у прилог години 1343, за коју се опредељују Флорински (у публикацији из 1888), Ћирковић, Динић, Живојиновић и Мишић, док Славева и Мошин, као што је речено, повељу датирају у 1345.⁵

Мишљења смо да поузданији ослонац у покушају да се одреди време записивања наше повеље пружају елементи њеног формулара. Стога ће се наша разматрања одвијати најпре на дипломатичкој равни, при чему ћемо посебну пажњу посветити интитулацији и аренги,

царствам сербском у русском у, Москва 1868, 69 [LEONID (KAVELIN), *Istoričeskoje opisanje serbskoj carskoj lavry Hilandarja i eja otnošenija k carstvam serbskomu i russskomu*, Moskva 1868].

⁴ О времену Душановог освајања Струмице в. коментаре уз извештаје Јована Кантакузина у *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, ур. Ф. БАРИШИЋ – Б. ФЕРЈАНЧИЋ, Београд 1986, 346, нап. 158; 425, нап. 212 (С. ЋИРКОВИЋ, Б. ФЕРЈАНЧИЋ) [*Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije VI*, ур. F. BARIŠIĆ – B. FERJANČIĆ, Beograd 1986]; ур. *Историја српског народа I*, ур. С. ЋИРКОВИЋ, Београд ²1994, 513, 518 (Б. ФЕРЈАНЧИЋ) [*Istorija srpskog naroda I*, ур. S. ĆIRKOVIĆ, Beograd ²1994]. О властелину Хрељи детаљно у коментарима уз извештаје Нићифора Григоре и Јована Кантакузина у *Византијски извори VI*, 227–230, 364–372, 402–406. и 421–422 (С. ЋИРКОВИЋ, Б. ФЕРЈАНЧИЋ); ур. М. ДИНИЋ, Хреља Охмућевић у историји и предању, *Зборник радова Византолошког института (= ЗРВИ) 9* (1966) 95–119 [М. ДИНИЋ, Hrelja Ohmućević u istoriji i predanju, *Zbornik radova Vizantološkog instituta (= ZRVI) 9* (1966) 95–119] и *Историја српског народа I*, 517–518 (Б. ФЕРЈАНЧИЋ).

⁵ Т. ФЛОРИНСКИЙ, Памятники, 39; С. ЋИРКОВИЋ, Хрељин поклон Хиландару, *ЗРВИ 21* (1982) 103–117, стр. 115, нап. 39 [S. ĆIRKOVIĆ, Hreljin poklon Hilandaru, *ZRVI 21* (1982) 103–117]; М. ДИНИЋ, Хреља Охмућевић, 107; М. ЖИВОЈИНОВИЋ, Струмички метох Хиландара, *ЗРВИ 45* (2008) 205–221, стр. 218 [M. ŽIVOJINOVIĆ, Strumički metoh Hilandara, *ZRVI 45* (2008) 205–221]; С. МИШИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару, 82; Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, Српски грамоти, 138.

и то кроз упоредну анализу са другим документима које је Стефан Душан издао између 1343. и 1345. године. Добијене налазе настојаћемо затим да сагледамо и у одговарајућем историјском контексту, везаном за Душанов итинерар у наведеном периоду. Ипак, требало би прво (пре)испитати дипломатички статус повеље којом се бавимо, што нам такође може помоћи у расветљавању околности и времена њеног настанка.

„И ово златопечатно слово благоизволи даровати краљевство ми манастиру краљевства ми Хиландару“ (ред 43–45). Акт је, дакле, предат представницима светогорске обитељи (не и властелину Рудлу?), која га је под сигнатуром Хил. 23 чувала све до новијег времена, када му се губи траг. Ради се, наиме, о једној од укупно девет исправа са потписом Стефана Душана, послатих у марту 1931. године из Хиландара генералном конзулату Краљевине Југославије у Солуну ради процене њихове употребљивости за потребе парнице српског манастира пред грчким судовима.⁶ Као ни остале, никада није враћена у манастир, у коме је у септембру 1973. године још увек постојао „нејасан реверс“.⁷ Ипак, спољашње одлике документа могу се, уз извесна ограничења, анализирати на основу црно-белог снимка у Архиву САНУ, начињеног током боравка Александра Соловјева у Хиландару (Историјска збирка 8876е–51, овде сл. 1), као и описа у дипломатичком прегледу Славеве и Мошина, који су располагали белешкама Соловјева и нама недоступном фотографијом („Збирка Владимира Мошина“).⁸ Уз извесна ограничења, јер се на снимку који користимо не може са сигурношћу утврдити употреба црвеног мастила, нити присуство печата.

Повеља о властелину Рудлу исписана је вероватно на пергаменту, уредним полууставним писмом у 50 редова, не рачунајући

⁶ Ђ. БУБАЛО, *Писана реч у српском средњем веку*, Београд 2009, 55–56, са литературом [Ѓ. ВУБАЛО, *Pisana reč u srpskom srednjem veku*, Beograd 2009].

⁷ Д. СИНДИК, Српска акта, 35.

⁸ Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 137. Подаци Александра Соловјева, који је 1925. повељу видео у Хиландару, тамо се наводе према А. СОЛОВЈЕВ, *Работни белешки подарени на В. Мошин пред заминуването на Швајцарија 1949. година* (необјављено?) [А. СОЛОВЈЕВ, *Rabotni beleški podareni na V. Mošin pred zaminuvaneto na Švajcarija 1949. godina* (neobjavljeno?)]. Судећи према погрешном наводу издања (В. КОРАБЛЕВ, *Actes de Chilandar II*, 458–461, бр. 27) и препису извода завршних формула чини се да је Соловјев, бар у делу својих бележака, повељу о властелину Рудлу помешао са документом Хил. 15 о Хрељиним даровима Хиландару (о којем ће бити речи ниже).

потпис.⁹ Необичну појаву представља постепено сужавање текста у последњих 17–18 редова. На црно-белој фотографији Архива САНУ нису видљива оштећења, а може се наслутити да су црвеним мастилом били изведени крст симболичке инвокације, иницијал „Б“ и потпис. Питање је да ли је документ садржао логос-формулу. Речи „хрисовуља“ (ред 29), и „(златопечатно) слово (краљевства ми)“ (ред 33, 37, 37 и 44) графички су изведене на исти начин као остали текст и не делују као да су исписане киноваром. Белешком о записивању – „Писа и потписа краљевство ми царским(!) обичним знамењем“ (ред 46–48) – најављен је потпис, који гласи: „Стефан, у Христа Бога верни и самодржавни краљ“.¹⁰ Податке о печату сабирамо из различитих извора. На снимку је видљив само део врпце, провучене кроз средњу од пет ромбичних рупица распоређених у виду квадрата, предвиђених за висећи печат – златни, судећи по називу документа. Синдик тврди да се на фотографији (којој?) види златни печат, док Славева и Мошин најпре преносе кратку белешку Соловјева („Урош цар – чужая печать?“), а затим дају опис, ваљда према снимку којим су располагали, саопштавајући да се ради о печату цара Уроша, причвршћеном у његово време: на аверсу је фигура владара у стојећем ставу са легендом у пољу („Урош цар“), на реверсу, такође са легендом у пољу, фигура св. Стефана.¹¹

У науци се није развила дискусија о дипломатичком статусу наше повеље. Старији издавачи уопште не расправљају о њеној традицији, а о томе нема речи ни у коментару Славеве и Мошина. У последњем издању са коментаром Мишић се, међутим, изричито опредељује за аутентичан препис, „вероватно из друге половине 14. века“,

⁹ Ниједан од издавача који су видели документ не помиње материјал на коме је написан. Податак о пергаменту дају Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 137, Д. Синдик, Српска акта, 35 и С. МИШИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару, 76, не наводећи извор.

¹⁰ Короборација која најављује „царско обично знамење“ (у овом случају потпис) није очекивана у једној краљевској повељи. Поготову с обзиром на чињеницу да овакву формулацију нисмо пронашли у другим Душановим документима издатим пре проглашења царства (у хиландарским повељама о Хрусијском пиргу и Хрељиним прилозима, којима ћемо се детаљније бавити у даљем излагању, наводи се „знамење краљевства ми“ – за издања в. доле нап. 18).

¹¹ Д. Синдик, Српска акта, 35 (осим фотографије из Архива САНУ, аутор наводи и ону из петроградске збирке Севастјанова са сигнатуром I, 15); Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, *Српски грамоти*, 137–139. Аутори најпре кажу да је Соловјев „прецртао“ печат, али не саопштавају да ли се њихов опис у каснијем тексту заснива на том цртежу или на неком снимку.

указујући, додуше без навођења извора, на тврдње истраживача очевидаца повеље да „слово-формула није правилно употребљена“, као и на необичну форму завршног дела текста са постепеним сужавањем редова.¹² Пошто ниједна публикација, укључујући и ову последњу, не изражава сумњу у формулар и садржај исправе, чини се да се њена оригиналност може оспоравати само на основу описаних спољашњих одлика.

Истражујући феномен владарске канцеларије у средњовековној Србији, нисмо били у прилици да региструјемо постојање обавезујућих правила у изради повеља, чак ни у време краљевске и царске власти Стефана Душана. Напротив, дипломатичке производе српских суверена карактерише разноликост спољашњих обележја и елемената формулара, што је последица чињенице да у њиховој изради учествују различити актери – од владарских „службеника“ и припадника високог клира у његовом окружењу, до самих дестинатара.¹³ У таквој променљивој констелацији не треба да чуди одсуство чврстих „канцеларијских“ обичаја, те се не може говорити о „правилној“ или „неправилној“ употреби логос-формуле у српској дипломатици. Овај дипломатички састојак, „уведен“ из Византије и карактеристичан за период после проглашења царства, јавља се већ у краљевским документима, и то управо у периоду на који овде обраћамо посебну пажњу. Најстарији примери, регистровани у повељама за Хрусијски пирг (1. јануар 1345) и Хрељине прилоге Хиландару, изведени су на различите начине.¹⁴ Такође, необична форма текста не мора по себи

¹² С. МИШИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару, 76, 82–83. Прегледом доступних публикација нисмо могли да утврдимо од кога потиче тврдња о „неправилној“ употреби логос-формуле.

¹³ Ž. VUJOŠEVIĆ, Das Phänomen Herrscherkanzlei im mittelalterlichen Serbien, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 66 (2020) 239–276, pp. 255–264. За западноевропску дипломатику уп. W. HUSCHNER, Stand und Perspektiven der Historischen Grundwissenschaften. Kaiser- und Königsurkunden, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 66 (2020) 357–388, pp. 362–374.

¹⁴ Хрусија: хрисовул, словом, слово; Хреља: словом, слово (у једном од два сачувана примерка ове повеље, са ознаком Хил. 15, црвеним мастилом је исписано само почетно „с“ у првој речи). За издања ових повеља в. ниже нап. 18. И у царском периоду логос-формула се јавља у различитим облицима и недоследно у односу на византијски модел, који подразумева три пута црвеним мастилом исписану реч ΛΟΓΟΣ у три падежа по следећем редоследу: акузатив, номинатив, генитив. О логос-формули у византијској дипломатици: F. DÖLGER – J. KARAYANNOPULOS, *Byzantinische Urkundenlehre* I, München 1968, 35, 117–118 („Logos-Wort“) и детаљније N. OIKONOMIDÈS, *La chancellerie imperiale de*

значити да се ради о препису.¹⁵ Ни у случају наше повеље вероватно премештање печата, више пута посведочено у домаћој документарној грађи, није повод да се посумња у њену оригиналност. Начелна последица овде укратко изнетих ставова била би одбацивање хиперкритицизма, заснованог на представама о уређеној канцеларији, што би значило да се повеља може сматрати оригиналном, наравно уз друге предуслове, и када се не уклапа у претпостављене „стандарде“. Тако смо склони да верујемо, у недостатку убедљивијих доказа, да и наш документ спада управо у ову групу. У сваком случају, његову веродостојност потврђују каснији акти, као што је у литератури већ наглашено.¹⁶ У тзв. општој хиландарској повељи о потврди свих поседа „у Србији и Романији“ из 1348. Рудлова имања се не помињу, али је село Борујево, које му је према нашој повељи „дало краљевство ми“ (ред 20–21) несумњиво у власништву манастира 1375/76, у време спора око међа са господарем села Нежичина, о коме сведочи акт епископа струмичког Данила и бањског Григорија.¹⁷

Byzance du 13e au 15e siècle, *Revue des études byzantines* 43 (1985) 167–195, pp. 180–183. За примену у српским документима в. Н. ПОРЧИЋ, „Царске шаре црвене“: о заступљености и обрасцима употребе црвеног мастила у документима Немањића, *ЗРВИ* 53 (2016) 255–273, стр. 265–266 [N. PORČIĆ, „Carske šare crvene“: о zastupljenosti i obrascima upotrebe crvenog mastila u dokumentima Nemanjića, *ZRVI* 53 (2016) 255–273]. У погледу несталности „српске“ логос-формуле карактеристичан је налаз Ђорђа Бубала из „канцеларије“ цара Уроша: у 11 сачуваних докумената са овим дипломатичким састојком, он је изведен у 10 различитих варијанти – Ђ. БУБАЛО, *Логос* формула у хрисовуљи цара Стефана Уроша манастиру Лаври (1361), *Периболос* I, изд. Б. МИЉКОВИЋ – Д. ЦЕЛЕБИЋИЋ, Београд 2015, 323–338, стр. 329–330 [Ђ. BUBALO, *Logos* formula u hrisovulji cara Stefana Uroša manastiru Lavri (1361), *Peribolos* I, изд. В. МИЉКОВИЋ – Д. ДЖЕЛЕВДŽИЋ, Београд 2015, 323–338].

¹⁵ Такав је можда случај и са повељом краља Душана манастиру Св. Богородице у Тетову, чији се двостубачно исписани текст такође наводи као аргумент у прилог тврдњи да је сачувани примерак препис: М. КОПРИВИЦА, Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру, *ССА* 13 (2014) 143–179, стр. 143 (са старијом литературом) [M. KOPRIVICA, Hrisovulja kralja Stefana Dušana Htetovskom manastiru, *SSA* 13 (2014) 143–179].

¹⁶ С. МИШИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару, 85.

¹⁷ Последње издање са коментаром „опште“ хрисовуље: С. МИШИЋ – М. КОПРИВИЦА, Општа хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару, *ССА* 14 (2015) 65–106 [S. MIŠIĆ – M. KOPRIVICA, Opšta hrisovulja cara Stefana Dušana Hilandaru, *SSA* 14 (2015) 65–106]. Издање акта из 1375/76: А. СОЛОВЈЕВ, *Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века*, Београд 1926, 169–171 [A. SOLOVJEV, *Odabrani spomenici srpskog prava od XII do kraja XV veka*, Београд 1926] (уп. М. ЖИВОЛИНОВИЋ, Струмички метох, 217–218). У акту се помиње и

Али оцена дипломатичког статуса докумената захтева и упоредну анализу, која се у овом случају намеће у односу на неколицину Душанових исправа издатих у истом раздобљу – између 1343. и 1345. У науци је већ више пута, али несистематски и у појединачним расправама, уочена сличност њених спољашњих и унутрашњих одлика са следећим повељама: старцу Григорију о цркви Св. Петра у Кориши (19. мај 1343), Хиландару о Хрељиним прилозима (примерак Хил. 15 са датумом 6. мај 1334) и хиландарском пиргу Хрусији о селу Гаидарохору (1. јануар 1345).¹⁸ Утисак да је сва четири документа исписала иста рука појачава податак, који изостаје само у нашој повељи, о учешћу логотета Хрса у њиховој изради (в. сл. 2 и табелу 1).¹⁹ Тај утисак

„Рудлова купљеница“. Требало би, дакле, да је *terminus post quem* Рудлове смрти 1348. година. *Terminus ante quem* била би 1355. ако се прихвати мишљење М. ЖИВОЛИНОВИЋ, *Струмички метох*, 218. да је предаја Рудлове имовине Хиландару извршена за живота цара Душана, пошто према њеном закључку „хрисовуља цара Степана“ поменути у акту двојице епископа (А. СОЛОВЈЕВ, *Одабрани споменици*, 171) јесте изгубљени документ са утврђеним међама Борујева. Додуше, овде треба бити опрезнији, јер примећујемо да исправа из 1375/76. претходно још два пута наводи „хрисовуљу цара Степана“ (А. СОЛОВЈЕВ, *Одабрани споменици*, 170), имајући притом у виду други документ, наиме (краљевску) повељу о Хрељиним прилозима (в. следећу напомену).

¹⁸ Најновија издања са коментарима: С. МИШИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана старцу Григорију, *ССА* 12 (2013) 21–29 (Григорије) [S. MIŠIĆ, Hrisovulja kralja Stefana Dušana starcu Grigoriju, *SSA* 12 (2013) 21–29]; В. ПЕТРОВИЋ, Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге манастиру Хиландару у Штипу и Струмици, *ССА* 13 (2014) 3–32 [V. PETROVIĆ, Dve hrisovulje kralja Stefana Dušana kojima potvrđuje Hreljine priloge manastiru Hilandaru u Štipu i Strumici, *SSA* 13 (2014) 3–32] (Хреља; за могућност да се убележена година прочита као 1332. в. тамо 21); Д. ЖИВОЛИНОВИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана Хрусијском пиргу о поклону села Гаидарохора, *ССА* 6 (2007) 83–101 [D. ŽIVOJINOVIĆ, Hrisovulja kralja Stefana Dušana Hrusijskom pirgu o poklonu sela Gaidarohora, *SSA* 6 (2007) 83–101] (Хрусија). Други примерак повеље о Хрељиним прилозима (Хил. 16), који се као и први сматра прерадом изгубљеног оригинала (уп. С. ЋИРКОВИЋ, Хрељин поклон, 103–116, пос. 114–116), има сличне спољашње одлике као Хил. 15, али чини се нешто другачији рукопис и већ уочене и коментарисане разлике у диспозитиву. Не улазећи овом приликом у широку расправу о статусу и међусобном односу ова два документа, представљену у наведеној литаратури, у нашој упоредној анализи ћемо се бавити примерком Хил. 15.

¹⁹ Григорије: „преручих Хрсу писати“; Хреља: „логотет Хрс писа“; Хрусија: „логотет Хрс преручи писати“. Исти Душанов службеник помиње се и у даровници за манастир Трескавац, која се у науци датира између 1343. и 1345: „Хрс преручи“ (Ђ. БУБАЛО, За ново, критичко издање трескавачких хрисовуља краља Душана, *ССА* 7 (2008) 207–229, стр. 224 [Ђ. BUBALO, Za novo, kritičko iz-

би свакако требало да поткрепи детаљна палеографска анализа овог уредног полуустава, можда вредна једног посебног саопштења. Засада бисмо истакли сличност у изведби неколико карактеристичних слова, као што су „д“, „ж“, „м“, „х“, док извесне недоумице постоје у вези са „з“ и „ф“, које се у нашој повељи нешто разликују, додуше можда под утицајем објективних фактора, рецимо квалитета и структуре пергаментa. Упадљива је и подударност у припреми за оверу печатом: на фотографијама три од четири документа виде се пет истоветно распоређених ромбичних рупица испод потписа по средини.²⁰ Коначно, могло би се тврдити да је потпис у сва четири акта изведен на сличан начин. Осим према поменутиим спољашњим, ове исправе се међусобно слажу и према неким унутрашњим елементима: поседују исти тип аренге, а све осим оне за Григорија садрже идентичну формулу интитулације, готово подударну формулу потписа, као и уз одређене варијације у навођењу „осветника на небу“ слични тип духовне санкције (в. табелу 2). С тим у вези треба приметити да се у повељама о Хрељиним прилозима и Хрусији као интервенти наводе хиландарски игуман Арсеније и „духовник краљевства ми“ башта Амфилохије.²¹

данје treskavačkih hrisovulja kralja Dušana, SSA 7 (2008) 207–229]). Текст овог изгубљеног документа према старијим издањима објављен је, уз коментар, у *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија IV*, изд. В. МОШИН, Скопје 1981, 137–153 [*Spomenici za srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija IV*, izd. V. MOŠIN, Skopje 1981] (о комплексу трескавачких повеља Ђ. БУБАЛО, За ново, критичко издање, 207–229; допуна издања према препису Ј. Стојановића, 221–222). О логотету Хрсу као актеру дипломатичке продукције на двору краља Душана: Ж. ВУЈОШЕВИЋ, *Српска владарска канцеларија у средњем веку. Студија из упоредне дипломатике* (необјављени рукопис докторске дисертације, одбрањене у Београду 2016), 198–199 [Ž. VUJOŠEVIĆ, *Srpska vladarska kancelarija u srednjem veku. Studija iz uporedne diplomatike* (neobjavljeni rukopis doktorske disertacije, odbranjene u Beogradu 2016)] (уп. Д. ЖИВОЛИНОВИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана, 95–96).

²⁰ Прегледом расположивих снимака већег броја Душанових повеља из различитих периода нисмо уочили овакав начин причвршћивања печата „на пет (ромбичних) рупа“. На фотографији повеље за Хрусију из Архива САНУ не види се крај пергаментa са рупама за печат, али према другом снимку, објављеном у *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I*, изд. В. МОШИН, Скопје 1975, Т. 38 (уз стр. 359) [*Spomenici za srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija I*, izd. V. MOŠIN, Skopje 1975], изгледа као да је врпца била провучена кроз два прореза.

²¹ Арсеније је био игуман Хиландара од 1336. до 1345 (В. МОШИН – М. ПУРКОВИЋ, *Хиландарски игумани средњега века*, изд. М. ЖИВОЛИНОВИЋ, Београд

Међутим, од ове четири повеље само је даровница за старца Григорија у науци оцењена као оригинал.²² Остале се сматрају аутентичним преписима, при чему се за оне о Хрељиним даровима и Хрусји уз одговарајуће аргументе тврди да су састављене у Хиландару током седамдесетих година 14. века за потребе парница српског манастира са суседима око поседа у југоисточној Македонији.²³ Узимајући у обзир напред изнете начелне закључке о природи дипломатичке продукције у времену Стефана Душана, као и изречену склоност да се повеља о Рудлу прихвати као оригинал, сматрамо да би се у светлу ових размишљања исплатило покушај преиспитивања статуса приказаних исправа. Алтернатива представи о синхронизованом раду Хиландараца на преради изгубљених оригинала тридесетак или више година касније (која се као могућност, наравно, не може потпуно одбацити) био би закључак да сачувани примерци представљају аутографе, у чијем су састављању учествовали логотет Хрс (исписивање, припрема за оверу) и представници дестинатара – старца Григорије, игуман Арсеније и башта Амфилохије (формулар). Ако у обзир узмемо и недавно изнете закључке да се део правне комуникације у средњовековној Србији одвијао усменим путем, те да сходно томе одређене одлуке никада нису утврђене писаним актом, или је то учињено накнадно, када су се за то стекли услови, могле би се разрешити и недоумице у вези са забележеним датумима примерка

1999, 68–75 [V. MOŠIN – M. PURKOVIĆ, *Hilandarski igumani srednjega veka*, izd. M. ŽIVOJINOVIĆ, Beograd 1999]). У једној повељи краља Душана за Хиландар из 1337(?) он је директно посведочен као њен писац: „А ову милост записа игуман хиландарски Арсеније на Сврчину, а сам господин краљ потписа“ (С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ – Т. СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, Повеља краља Стефана Душана манастиру Хиландару. Потврда о поклону Манастира Св. Ђорђа и села Уложишта који је Хиландару приложила Милшина жена Радослава, *ССА* 9 (2010) 63–73, стр. 66 [S. MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ – T. SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, *Povelja kralja Stefana Dušana manastiru Hilandaru. Potvrda o poklonu Manastira Sv. Đorđa i sela Uložišta koji je Hilandaru priložila Milšina žena Radoslava*, *SSA* 9 (2010) 63–73]). О башти Амфилохију в. Д. ЖИВОЛИНОВИЋ, Интерполисана хрисовуља краља Милутина за Карејску келију светог Саве Јерусалимског, *ССА* 5 (2006) 11–41, стр. 38 [D. ŽIVOJINOVIĆ, *Interpolisana hrisovulja kralja Milutina za Karejsku keliју svetog Save Jerusalemskog*, *SSA* 5 (2006) 11–41] и С. ЋИРКОВИЋ, Хрељин поклон, 115. и нап. 38, где се истиче да је ова личност у поменутој улози активна од јесени 1343.

²² С. МИШИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана, 25–26.

²³ Реконструкција околности и времена настанка претпостављених преписа заснива се на анализи С. ЋИРКОВИЋ, Хрељин поклон, 103–117 (уп. Д. ЖИВОЛИНОВИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана, 94–95. и В. ПЕТРОВИЋ, Две хрисовуље, 23–24).

Хил. 15 и повеље о властелину Рудлу.²⁴ И док се у овој перспективи може размишљати о рехабилитацији наизглед смеле тврдње Славеве и Мошина о свесном „антедатирању“ Хил. 15, коме је прибегла Душанова писарска служба, ми ћемо се у даљем излагању посветити разматрању датума записивања документа о Рудлу.²⁵

Као што је напред најављено, испитивање ће се одвијати најпре на дипломатичкој равни, и то кроз анализу дела формулара. „Ја, слуга Христов Стефан четврти, у Христа Бога верни краљ и самодржац свих српских и поморских земаља и удеоник грчких земаља (чџстникъ грѣчкѣимъ странамаъ)“, гласи интитулација наше повеље.²⁶ Помен „грчких земаља“ у формулама Душанове краљевске титуле карактеристичан је за период пред проглашење царства, у вези са освајањем византијских територија у Македонији и Албанији између 1343. и 1345.²⁷ У нашој науци је већ учињен један покушај да се анализом овог елемента у повељама расветле нека хронолошка питања, између осталог и у вези са хиландарском повељом о Рудлу. Реч је о раду Душана Кораћа о даровници за манастир у Тетову, где се исправно запажа како исправа старцу Григорију од 19. маја 1343. не садржи навод грчких земаља, те да сходно томе документ о Рудлу није могао

²⁴ Ž. VUJOŠEVIĆ, *Das Phänomen Herrscherkanzlei*, 254–255, са описана два примера: повељом цара Душана властеличићу Иванку (28. мај 1350) и исправом Милице-Евгеније Лазаревић манастиру Лаври (1. август 1398), које сведоче о усменим обећањима ауктора, у оба случаја у документе преточена тек око годину дана касније, и то на интервенцију дестинатара (за издања в. тамо нап. 39). Када у нашој повељи потврђује Рудлове поседе, издавач наводи како му је „дало краљевство ми“ село Борујево и да му је „дао Хреља“ село Робово. Пошто се ти дарови не помињу као *записани*, а одговарајући документи нису сачувани, могуће је да ови никада нису ни постојали.

²⁵ Л. СЛАВЕВА – В. МОШИН, Српски грамоти, 131–132 (антедатирање аутори „препознају“ и у примерку Хил. 16: исто, 133–134). Овакав поступак је можда превасходно био условљен чињеницом да се у тексту документа међу петентима помиње и у међувремену преминули Хреља.

²⁶ В. текст приложеног издања, ред 8–9. Идентична формула присутна је у повељама за Хрусију (Д. ЖИВОЛИНОВИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана, 85–86, ред 8–9) и о Хрељиним прилозима (В. ПЕТРОВИЋ, Две хрисовуље, 5, ред 7 према примерку Хил. 15) – в. овде табелу 2.

²⁷ С. ЋИРКОВИЋ, Србија уочи царства, *Дечани и византијска уметност средином XIV века*, изд. В. Ј. ЂУРИЋ, Београд 1989, 3–13, стр. 11, са старијом литературом [S. ČIRKOVIĆ, *Srbija uoči carstva, Dečani i vizantijska umetnost sredinom XIV veka*, изд. В. Ј. ĐURIĆ, Београд 1989, 3–13]; уп. С. МАРИЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 85–87 [С. МАРИЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997].

бити издат пре ње.²⁸ Чини нам се да је овај готово узгредно изнет, али веома значајан налаз у литератури остао незапажен. Намера нам је да га истакнемо и оснажимо као аргумент у нашој анализи.

Грчке земље се у различитим формулама појављују у интитулацијама, али и у потписима једног броја Душанових краљевских повеља. Као израз нове политичке стварности у току освајачке кампање на рачун Византије, које су били свесни како креатори владареве идеологије у његовом окружењу, тако и дестинатари његових исправа, овај елемент се у науци одавно прихвата и као хронолошки ослонац у анализи недатираних аката. Осим у интитулацији повеље о Рудлу, налазимо га у даровницама Тетовском манастиру са предложеним датирањем у лето 1343 (потпис), Лимском манастиру од 25. октобра 1343 (интитулација), Хрусији од 1. јануара 1345 (интитулација), као и у следећим исправама са оквирним датирањем између 1343. и 1345: Хиландару о Хрељиним прилозима (интитулација), Хиландару о цркви Св. Николе у Врању (интитулација), Дечанима (потпис) и Св. Богородици у Охриду (интитулација).²⁹ Међутим, помен грчких

²⁸ Д. КОРАЋ, Повеља краља Стефана Душана манастиру Свете Богородице у Тетову. Прилог српској дипломатици и сфрагистици, *ЗРВИ* 23 (1984) 141–165, стр. 158 [D. KORAĆ, Povelja kralja Stefana Dušana manastiru Svete Bogorodice u Tetovu. Prilog srpskoj diplomatici i sfragistici, *ZRVI* 23 (1984) 141–165] (аутор се, дакле, опредељује за 28. март 1345, а не 1343).

²⁹ Издања и литература (ако није наведено у претходном излагању): М. КОПРИВИЦА, Хрисовуља краља Стефана Душана, 143–179 (Тетово; за хронологију в. Д. КОРАЋ, Повеља краља Стефана Душана, 155–163); Ж. ВУЛОШЕВИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру Св. Петра и Павла на Лиму, *ССА* 3 (2004) 45–69 [Ž. VUJOŠEVIĆ, Hrisovulja kralja Stefana Dušana manastiru Sv. Petra i Pavla na Limu, *SSA* 3 (2004) 45–69]; С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару, *ССА* 4 (2005) 69–85 [S. MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ, Povelja kralja Stefana Dušana o poklanjanju crkve Svetog Nikole u Vranju manastiru Hilandaru, *SSA* 4 (2005) 69–85] (сачувани примерак је оцењен као компилација двају изгубљених докумената, од којих је млађи издат у периоду 1343–45); М. С. МИЛОЈЕВИЋ, Дечанске хрисовуље, *Гласник Српског научног друштва* 12 (1880) 1–142, стр. 69–137 [M. S. MILOJEVIĆ, Dečanske hrisovulje, *Glasnik Srpskog učenog društva* 12 (1880) 1–142] (реч је о трећој дечанској хрисовуљи, која се датира у време 1343–45; в. и Ђ. БУБАЛО, Почетак треће Дечанске хрисовуље, *ССА* (2007) 69–82 [Đ. BUBALO, Početak treće Dečanske hrisovulje, *SSA* (2007) 69–82]); В. АЛЕКСИЋ, Повеља краља Стефана Душана охридској Цркви Богородице Перивленте, *ССА* 14 (2015) 23–39 [V. ALEKSIĆ, Povelja kralja Stefana Dušana ohridskoj Crkvi Bogorodice Perivlepte, *SSA* 14 (2015) 23–39] (А. СОЛОВЈЕВ, *Одабрани споменици*, 127, датирао је документ у јесен 1345).

земаља изостаје у повељи старцу Григорију, издатој у Призрену од 19. маја 1343. С обзиром на потврђену или претпостављену хронологију набројаних исправа, као и доследну и континуирану појаву елемента о коме је реч (уп. табелу 1), датирање повеље о Рудлу у март 1343. према убележеном индикту значило би у том погледу неочекивани дисконтинуитет, за који не бисмо могли да понудимо одговарајуће објашњење. Требало би, дакле, сматрати да су грчке земље „ушле“ у Душанове документе током кампање у лето 1343, пошто је напустио Призрен и упутио се ка југу. С тим у вези можемо потврдити да су оне у дипломатичком материјалу први пут поменуте у потпису даровнице за манастир Св. Богородице у Тетову.³⁰ Штавише, могли смо да утврдимо да се формула „удеоник грчких земаља“ из нашег документа јавља само у повељама за Хиландар, што наводи на претпоставку да она вероватно потиче из круга Светогораца блиских краљу Душану – можда баш од већ помињаних игумана Арсенија и баште Амфилохија. Такође, ако прихватимо гледиште да су повеље за Хрусију, о Хрељиним прилозима и о Рудлу настале током 1345, можемо претпоставити да је те године издата и хиландарска исправа о цркви Св. Николе у Врању, такође са обликом чeстѣникъ Грѣкомъ у интитулацији.³¹

Помоћ у испитивању хронологије наше повеље може да пружи и њена аренга. Обично се истиче да је то најчешће употребљавана аренга у српској дипломатици, али би било исправније рећи како се ради о тексту који увек има мање-више исти почетак где се као врлина истиче владарева љубав према црквама, развијајући се затим у јасно препознатљиве три основне варијанте. Старији тип присутан је у даровницама за храмове Св. Николе: краља Милутина манастиру Врањини (1314–17/18?) и краља Стефана Дечанског (1330) и бугарског

³⁰ Уп. Д. КОРАЋ, Повеља краља Стефана Душана, 156–159.

³¹ И у овом документу се као учесник у правној радњи наводи игуман хиландарски Арсеније: он је заједно са жупаном Маљушатом и „братијом која се ту нађоше“ поставио закон за људе на имањима врањске цркве која се поклања Хиландару (С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, Повеља краља Стефана Душана, 73, ред у повељи 57–59). У вези са изразом „удеоник“ (чeстѣникъ) треба поменути и његов вероватни латински еквивалент *particeps*, који се као део Душанове интитулације јавља такође 1345, 15. октобра, у писму венецијанском дужду, али се не односи на „грчке земље“, већ на део „Бугарског царства“: „*non Bulgarie imperii partis non modice particeps*“ (Н. ПОРЧИЋ – Н. ИСАИЛОВИЋ, *Документи средњовековних владара Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019, 229, превод 230 [Н. ПОРЧИЋ – Н. ИСАИЛОВИЋ, *Dokumenti srednjovekovnih vladara Srbije i Bosne u venecijanskim zbirkama*, Београд 2019]).

цара Јована Александра (1347) манастиру у Орехову. Тип који нас овде занима налази се у већ анализираним Душановим краљевским повељама, издатим између 1343. и 1345: за старца Григорија, Хрусијски пирг, Хрељине прилоге Хиландару и, наравно, у исправи о Рудлу, а доспела је и у повељу бугарског цара Јована Шишмана Рилском манастиру (1378). Трећи тип имају Душанова царска повеља о Св. Николи у Псачи (1355?), исправа деспота Угљеше за манастир Кутлумуш (1369) и даровница браће Драгаша Св. Пантелејмону (1374–75).³²

Као и у осталим горе набројаним документима, аренга наше повеље почиње општим мотивом: „Побожно је и благоугодно и похвално за све христољубиве царе и краљеве да имају љубав и топлу жељу према светим и божанским црквама, у којима се слика лик Бога, човека и његових светих“.³³ У аренгама из 1343–45. затим се развија мотив владарског помазања, који у то време постаје једно од обележја идеологије Стефана Душана.³⁴ О томе би требало да сведочи и иконографија његовог портрета у цркви Св. Ђорђа у Полошком код Кавадараца, за који се сматра да потиче управо из периода 1343–45. као најстарија позната сцена анђеоске инвеституре круном и мачем у српском сликарству.³⁵ И заиста, ова представа кореспондира са текстом аренге према коме аутор поседује врлине побожности и поштовања Божијих храмова, „имајући помазање од Господа Бога и од анђела предат побожни хришћански престо светопочивших краљева (српских)“.³⁶

³² Преглед свих докумената са издањима: Д. ЖИВОЛИНОВИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана, 90–91. Најстарија и најкраћа верзија из Милутинове повеље развија се у нешто опширнију варијацију са цитатом Пс 26.8 и парадоксом Прс 8.15 у документима за манастир у Орехову. Други тип не садржи наводе из Св. писма, а одликује се централним мотивом Божијег помазања. Трећи тип у исправама издатим после 1355(?) овај мотив изоставља и у скраћеном тексту цитира Пс 68.35 и Рим 11.33.

³³ В. приложено издање, ред 1–3.

³⁴ Ж. ВУЈОШЕВИЋ, Стари завет у аренгама повеља Стефана Душана, *ССА* 2 (2003) 227–247, стр. 236 [Ž. VUJOŠEVIĆ, Stari zavet u arengama povelja Stefana Dušana, *SSA* 2 (2003) 227–247].

³⁵ В. Ј. ЂУРИЋ, Нови Исус Навин, *Зограф* 14 (1984) 5–17, стр. 10–11, са литературом [V. J. ĐURIĆ, Novi Isus Navin, *Zograf* 14 (1984) 5–17]; уп. С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ – Т. СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, Повеља краља Стефана Душана о поклону Хиландару цркве Св. Ђорђа и села Полошко, *ССА* 6 (2007) 55–67, стр. 61 [S. MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ – T. SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Povelja kralja Stefana Dušana o poklonu Hilandaru crkve Sv. Đorđa i sela Pološko, *SSA* 6 (2007) 55–67].

³⁶ В. приложено издање, ред 5–6. Додатак „српских“ налази се у аренгама повеља за Хрусију и о Хрељиним прилозима.

Ипак, пажљивијом анализом може се утврдити да аренга у повељи старцу Григорију садржи извесне текстолошке разлике у односу на преостале три, које су међусобно готово идентичне, а поседује и оригинални део о Душановим прецима уз мотив Јесејевог корена.³⁷ Штавише, изгледа да је у њој другачија и формулација о владарском помазању: као да је Душан посредством анђела стекао помазање, а не хришћански престо (помазаније ими ѿ Бога ангеловѣмъ прѣданије-мъ, ред 3–4). Да ли је то прави, тј. првобитни смисао исказа, којим је инспирисана и представа у цркви Св. Ђорђа? Ако је тако, њега су можда нешто касније у донекле измењеном облику преузели Хиландарци у Душановој пратњи – игуман Арсеније и башта Амфилохије – и унели у повеље које су сами тражили и/или саставили: за Хрусијски приг, Хрељине дарове и Рудлов прилог. У међувремену, краљ је током похода у западној Македонији обдарио манастире у Тетову, Трескавцу и Охриду, као и Лимски манастир, чије повеље садрже јединствене аренге. Њих карактеришу богословско-литургијски мотиви везани за храмовне посвете (Богородица) и свакако су их саставили дестинатари. Другачији случај „лимске“ преамбуле, опширног политичко-теолошког састава са Душановим владарским програмом, издатог не у манастиру, већ на владаревом путујућем двору (Дебрешта код Прилепа), потиче од засада непознатог аутора и потврђује раније изнета разматрања о учешћу различитих актера у изради докумената.³⁸

Према напред изложеном, закључујемо да би међу аренгама анализираног типа из времена 1343–45. најстарија требало да буде она у повељи за старца Григорија, издатој у мају 1343. Документ о Рудлу спада у оне са млађом, нешто измењеном верзијом. Овај налаз, као и онај везан за формулу интитулације, представља чини нам се још једну снажну сугестију за датирање ове исправе у 28. март 1345, а не 1343. године.

Остаје нам да закључке до којих смо дошли дипломатичком анализом проверимо у светлу расположивих података о итинерару Стефана Душана у периоду између 1343. и 1345. године.³⁹ Питање владарског итинерара веома је блиско повезано са документарном

³⁷ В. издање С. МИШИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана, 22 (ред 8–10).

³⁸ Анализа аренге у Душановој повељи за Лимски манастир: Ж. ВУЈОШЕВИЋ, Хрисовуља краља Стефана Душана, 58–64.

³⁹ Једини нама познат покушај реконструкције (комплетног) итинерара Стефана Душана: М. А. ПУРКОВИЋ, Итинерар краља и цара Стефана Душана, *Гласник Скопског научног друштва* 19 (1938) 239–244 [М. А. PURKOVIĆ, *Itinerar kralja i cara Stefana Dušana*, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 19 (1938) 239–244].

продукцијом и стога незаобилазно у дипломатичким истраживањима. Кроз шира разматрања о процесу настанка докумената у средњовековној Србији (али и другде у Европи) уверили смо се да је средњовековна „канцеларија“ неодојива од личности владара – исправе се издају у његовом присуству и уз његово одобрење.⁴⁰ То важи и за краља Душана, који је у току кампање између лета 1343. и јесени 1345. на свом путујућем двору издао 11 (сачуваних) повеља, и то за дестинатаре које је сам посетио, или чији су представници краће или дуже боравили у његовој пратњи. Овај модел разумевања документарне продукције посредно може да потврди и чињеница да у наведеном раздобљу не постоји ниједан документ за Дубровник и његове грађане, са којима је континуираном грађом посведочени правни саобраћај иначе био сразмерно фреквентан. Чини се да изасланици града под Срђем просто нису били у прилици да са молбама и захтевима приступе Душану током операција у Албанији и Македонији, тако да за ове адресате нису сачувани акти у читавом периоду између септембра 1341. и октобра 1345.⁴¹

На основу изложеног могло би се претпоставити да је Душан повељу о Рудлу издао током свог боравка у Струмици или околини, када је записивањем правног чина испунио раније дато „обећање и заклетву“ властелину за његову верну службу „у оно време“. То „време“ било је када је Душан заузео Струмицу, дакле 1332/34, или вероватније у пролеће 1343, када извори потврђују његово присуство у том крају у вези са преузимањемседа преминулог Хрље.⁴² У сваком случају, срећемо се са временском разликом између актио и *conscriptio*, коју треба прихватити као појаву каква уопште није неуобичајена у српској дипломатици (в. горе стр. 94–95 и нап. 24). Штавише, подстицај да се правна радња запише по свему судећи је потекао од Хиландараца из владареве пратње, јер је манастир

⁴⁰ Ž. VUJOŠEVIĆ, *Das Phänomen Herrscherkanzlei*, 254–255.

⁴¹ Н. ПОРЧИЋ, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*, Београд 2017, 226–227 (Призрен, 30. септембар 1341 – Сер, 26. октобар 1345) [N. PORČIĆ, *Dokumenti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkaма. Доба Немањића*, Београд 2017]. Конкретне податке о настојањима Дубровчана да „сустигну“ Душана током 1344. и 1345. ради решења проблема царине властелина Дабижива даје ИСТИ, Повеља краља Стефана Душана Дубровчанима о царини слуге Дабижива, *ССА* 5 (2006) 83–98, стр. 86–87 [N. PORČIĆ, *Povelja kralja Stefana Dušana Dubrovčanima o carini sluge Dabiživa*, *SSA* 5 (2006) 83–98].

⁴² *Византијски извори* VI, 244 (Нићифор Григора) и нап. 66; 425 (Јован Кантакузин) и нап. 212 (С. ЋИРКОВИЋ, Б. ФЕРЈАНЧИЋ).

према одредби повеље која је дата њима (а не Рудлу) требало да после властелинове смрти преузме његове поседе. Покушајмо да на основу расположивих података утврдимо да ли је Стефан Душан током 1345. могао бити у Струмици.

Између боравка у Призрену, потврђеног повељом за старца Григорија из маја 1343, и освојења Сера 25. септембра 1345. Душан се кретао кроз Албанију и Македонију. Из времена те кампање сачувано је 11 повеља (в. табелу 1 и приложену карту).⁴³ Дипломатички материјал снажно говори у прилог чињеници да се његово кретање од средине до краја 1343. одвијало искључиво западно од Вардара. Сачуване повеље са поузданим и претпостављеним датумима сугеришу следећи правац: Призрен (мај) – Тетово (мај/јуни) – Кроја (јуни) – Охрид (лето?) – Прилеп (Трескавац и Дебрешта – октобар).⁴⁴ За годину 1344. располажемо само једним документом, издатим у месецу јулу архонтопулима из Зихне у околини Сера, који је те и следеће године изгледа био главни ратни циљ краља Душана.⁴⁵ Зиму 1344/45. српски владар је провео у Скопљу, где је 1. јануара издао повељу за хиландарски пирг Хрусију. Одатле се упутио на југоисток – опет ка граду Серу, који је коначно и заузео у септембру 1345.⁴⁶ У међувремену је крајем марта могао боравити у Струмици, где се (поново) срео са властелином Рудлом и на постицај Хиландараца који су га пратили одобрио записивање повеља о даровима тамошњих великаша Рудла и Хреље (примерак Хил. 15) светогорском манастиру.

⁴³ За Душанову војну кампању у поменутом раздобљу в. коментаре уз извештаје Јована Кантакузина у *Византијски извори* VI, 440–484 (С. ЋИРКОВИЋ, Б. ФЕРЈАНЧИЋ). Општи преглед: *Историја српског народа* I, 519–523 (Б. ФЕРЈАНЧИЋ).

⁴⁴ Повеља за Кроју сачувана је у преводу на латински. А. СОЛОВЈЕВ – В. МОШИН, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, 312–317 [А. SOLOVJEV – V. MOŠIN, *Grčke povelje srpskih vladara*, Beograd 1936] дају издање према Л. ТНАЛЉОЦУ – С. ЈИРЕСЕК, *Zwei Urkunden aus Nordalbanien*, *Archiv für slavische Philologie* 21 (1899) 78–99, pp. 96–98.

⁴⁵ Последње нама познато издање документа: V. KRAVARI, *Nouveaux documents du monastère Philothéou*, *Travaux et mémoires* 10 (1987) 261–356, pp. 301–302.

⁴⁶ У Серу и околини Душан је провео јесен и зиму. Из периода до краја 1345. сачувано је његових пет докумената на грчком (укључујући споразум са свим светогорским манастирима), једно писмо венецијанском дужду и једна повеља за Дубровник (Д. ЖИВОЈИНОВИЋ, Регеста грчких повеља српских владара, *Мешовита грађа* 27 (2006) 57–99, стр. 64–67 [D. ŽIVOJINVIĆ, *Regesta grčkih povelja srpskih vladara*, *Mešovita građa* 27 (2006) 57–99]; Н. ПОРЧИЋ – Н. ИСАИЛОВИЋ, *Документи*, 228–230; Н. ПОРЧИЋ, *Документи*, 227–228).

Душаново бављење у струмичкој области у пролеће 1343. давало је наизглед јасан путоказ у настојању да се утврди време записивања повеље о Рудлу (в. горе нап. 5 и 42). Тако је њена формула датума, уз поверење индикту, чешће тумачена као као 28. март 1343. Ипак, након покушаја да слику о току историјских догађаја у вези са Душановим активностима у Македонији 1343–45. употпунимо дипломатичком анализом савремених докумената, чини нам се вероватнијим да је пролеће 1343. било „оно време“ када је повеља обећана, а да је њено записивање уследило 28. марта 1345. године.⁴⁷

У закључку овог рада укратко ћемо сумирати резултате до којих смо дошли анализом дипломатичке грађе у одговарајућем историјском контексту. Данас изгубљена хиландарска повеља краља Стефана Душана о струмичком властелину Рудлу и његовој *donatio post mortem* за српски светогорски манастир могла би бити оригинал. Чак и ако ову констатацију узмемо са резервом, допуштајући могућност да се ипак ради о каснијем препису, остаје закључак према коме је његов предлог настао у „копродукцији“ владарева писарске службе и главне заинтересоване стране – Хиландара. Ову прву представљао је краљев „канцелар“, логотет Хрс, који је документ исписао и снабдео средствима овере, можда укључујући и потпис. Хиландарску страну представљали су игуман Арсеније и башта Амфилохије, истакнути припадници свештенства који су боравили на Душановом двору и пратили га на путу од Скопља према Серу. Њима треба приписати формулар повеље са значајним елементима вла-

⁴⁷ Овакав закључак уклопио би се и у модел разумевања дипломатичке продукције према коме настанак исправа, као и њихова обележја, по правилу зависе од датих околности у аукторовом окружењу. Другим речима, предуслов би био да се уз владара налазе личности кадре да саставе и украсе одговарајући документ, што у случају даровних повеља, с обзиром на њихов свечани карактер, подразумева делатност припадника (дворске и црквене) елите (уп. примере и закључке за византијску и западну дипломатику: С. GASTGEBER, *Rhetorik in den Schreiben der Byzantinischen Kaiserkanzlei, La langue des actes. Actes du XIe Congrès international de diplomatique* [Troyes 2003], I.3 – цитат према <http://elec.enc.sorbonne.fr/CID2003/gastgeber> [конс. 11. августа 2021]; W. HUSCHNER, *Die ottonische Kanzlei in neuem Licht, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 52 (2006) 353–370, pp. 366–368). Могуће је да су такви услови на Душановом путујућем двору постојали током 1345. (присуство логотета Хрса и Хиландараца), али не и у пролеће 1343. (уп. и податак о непостојању сачуваних повеља Стефана Душана између маја 1342. и маја 1343. године у напомени уз табелу 1).

дарског политичко-идеолошког програма, израженим у аренги и интитулацији. Датум записивања документа, непрецизно убележен због несагласја између података о години и индикту, треба да се протумачи као 28. март 1345. и то у контексту његових односа са другим исправама из истог периода, као и владаревог итинерара. При томе је могуће да се краљев сусрет са властелином Рудлом одиграо у пролеће 1343, када је правна радња договорена, да би две године касније била и записана.

Резултати наших разматрања представљају једну од могућих историјских конструкција, засновану на испитивању у случају српског средњег века често оскудне и несистематски обрађене изворне грађе. Због тога они не морају бити коначни. Штавише, требало би да их потврде (или оспоре) даља истраживања домаћег дипломатичког материјала, уз посебан акценат на палеографску анализу односних докумената. Ипак, верујемо да смо засада понудили адекватан оквир за разумевање околности под којима се одвијала дипломатичка продукција у једном периоду Душанове владавине, као и ваљане доказе у прилог изнетим тезама, које треба да допринесу бољем познавању „путујуће канцеларије“ средњовековних српских владара.

Прилог 1: Издање повеље краља Стефана Душана о струмичком властелину Рудлу

+ Благочѣстивно ч`то и благопријетно и похвално всѣмъ хрїстолубивым` же царемъ и кралемъ |2| еже любити и желаніе тепло имати къ светымъ и божѣств`нымъ црѣквамъ, въ нихъ же вбразъ Бога |3| и чловѣка и светыхъ его написати се. Оукрашает` бо се царь діадимою и каменіемъ бесцѣнномъ и би|4|серомъ, нь иже къ Богоу благочѣстиемъ и вѣроу къ светымъ его црѣквामъ чѣстию. Им` же и кралевство ми |5| помазание имыи втъ Господа Бога и аггеловомъ прѣданиемъ благочѣстивна хрїстіан`ства стола свето|6|почившыхъ кралей и люб`въ теплоую къ Богоу и чѣсть къ светымъ его црѣквамъ и божѣственному вбразоу его, |7| нь и паче вбновленіа ради и помена и задоушїа светопочившыхъ кралей срб`скихъ прѣвопрѣстолныхъ |8| стола србскога. Того ради азъ, рабъ Хрїстоу Стефанъ четвртый, въ Хрїста Бога вѣрныи краль и самодр`жьць |9| всѣхъ срб`скихъ и поморскихъ земль и чѣстникъ грѣчкымъ странамъ. И кралевство ми вномоу зако|10|ноу и прѣданіоу на-

выкъ, многодръзновение и надеждоу имѣе къ светому и божьствному хра-
моу |11| прѣчистыне владычице наше Богородице и чудотворице, иже въ
Светои Горѣ Аѳонстѣи Хиландари, припадаю и молю се – |12| милосръдны-
ма вчима възри на смѣреную мою доушоу, ты же, Госпожде моа, по мило-
сти Сына твоего чловѣко|13|любива. Величаю и прославлѣю прѣсветое име
твое, в дѣмоу славы твоеѣ попечение твѣроу |14| елико ми есть възмѣжно,
хвѣтеи вѣса исплнити прѣчѣстномуу дѣмоу твоемоу, изволени-|15|емь и по-
моштию прѣчистыне Богородице. И кралевѣствоу ми прѣемшоу град Стру-
мицоу и вѣрѣтѣшоу кралевѣство ми |16| оу градоу томѣ властелина града то-
го Роудѣла и за егово полюбление и поработание въ тако|17|-вое врѣме, да-
дох мою вѣбштание и клетвоу кралевѣства ми, вѣсакоюу вѣлю емоу и хвѣтѣ-
ние |18| сѣврѣшити, иаже иметъ просити оу кралевѣства ми.

И полюбии волею и хотѣниемъ своимъ, а съ |19| милостию кралевѣства ми,
да есть чловѣкъ Светыне Богородице Хиландарскыи Роудлѣ съ вѣмъ свои-
мъ: съ црѣквомъ си |20| Сѣдигитрѣимъ, иже есть сѣздаль трудоу своимъ, и
съ вѣми правинами⁴⁸ село Бороуево, што |21| мою есть дало кралевѣство
ми, съ людми и съ всомъ баштиномъ своимъ и што си има оу градоу и |22|
оу Банстѣ двѣ нивѣ и водѣница, съ людми и съ ливадами и съ селиштемъ,
еже мою есть даль |23| Хрель Робово съ вѣми правинами и съ коупеничие-
мъ и съ вѣмъ тѣмъ што си има у градоу и |24| оу поли. Съ вѣмъ тѣмъ га при-
ложи и записа кралевѣство ми Богородици Хиландарскои да есть до |25| вѣ-
ка црѣквѣны, никымъ нехѣемлемоу дома Светыне Богородице Хиландар-
скыи, а Роудлѣ свое вѣсе |26| да држи до смрѣти, а по сѣмрѣти ѣго да есть
црѣквѣно. И по сѣмъ сега да не има вѣласти никѣто |27| оу земли кралевѣ-
ства ми надѣ Роудломъ, ни властелинѣ кралевѣства ми, ни кефалѣ, дики вѣт
владоуштыхъ |28| кралевѣства ми, ни надѣ людми еговѣми, да ни надѣ чимъ,
развѣ црѣква Хиланѣдарѣ. И вѣсвободи |29| кралевѣство ми Роудла и люди
егове и вѣса, иже соутъ оуписанна оу хрѣсовоуле сѣмъ, вѣт позоба и приселице
|30| и поданкъ и приплѣть градскыхъ и жоупьскыхъ и градозиданиа и поноса и
провода и геракара |31| и псара кралевѣства ми. Ни десетка житнога, ни вѣв-
чега, ни пѣчелнога и вѣд враниа кралевѣства ми, вѣт |32| плетве, вѣт жетве,
сенокосе и вршениа и да мою нее намѣтка граднога, ни десетка свинога.
|33| Просто рекше, вѣд вѣсехъ малыхъ и велихъ работъ кралевѣства ми вѣсвободихъ
сие златопечатное слово кралевѣства ми.

|34| И сие записавъ оутврди кралевѣство ми въ свѣдѣние вѣмъ и вѣсакоу оут-
врѣждение вѣсвободоу, |35| да прѣбываетъ до вѣка никымъ неразоримо. Сѣба-
че же и по сѣмрѣти кралевѣства ми |36| кога извѣли Богъ кралевѣствовати зе-
млею и дрѣжавою кралевѣства ми, да се не потворитъ |37| вѣсена-стоющее
златопечатное слово кралевѣства ми. Кто ли се покуситъ вѣт таковыхъ |38|
потворити и разорити златопечатное слово кралевѣства ми, да есть прокле-
ть и |39| трѣклетъ вѣт Господа Бога и вѣт прѣчистыне Богородице

⁴⁸ Каснија реконструкција (интерполација?).

Ж. Вујошевић, О датуму и традицији хиландарске повеље о Рудлу

хилан`дарскыне и причестие да има съ |40| Иоудою прѣдателемь и да наслѣ-
дить проказоу Гиwзиевоу |41| и да естъ причтень къ wнѣмь, иже рѣше: „Крѣвь
его на насъ и на чедих |42| наших“.⁴⁹ И въ мѣсто помощи да иматъ соупърни-
цоу прѣчистоу|43|ю Богородицоу въ си вѣкъ и въ прїидуштіи. Аминь.

И сие злато|44|печатное слово настоештее благоизволиі даровати крале|45|въ-
ство ми мнѣстироу кралеvства ми Хиландароу |46| на в`сако оутврѣждение
извѣстно. Писа и под|47|писа кралеvство ми царьскыимь wбычны|48|мь зна-
мениемь въ лѣто #swng |49| мѣсеца марѣа .ки. днь, |50| индикть .ai.

|51| СТѢФАНЪ ВЪ ХРИСТА БОГА ВЪРНИ И САМОДРЪЖАВНИ КРАЛЬ +

Прилог 2: Табеле

Табела 1: Документи краља Стефана Душана, издати током 1343, 1344. и пре септембра 1345. године (изведени подаци дати су у четвртастим заградама).⁵⁰

1.1. Основни подаци о документима		
Бр.	Повеља (дестинатар)	Време записивања
1	Старац Григорије	19. мај 1343.
2	Св. Богородица у Тетову	[Мај/јуни 1343]
3	Кроја	Јуни 1343.
4	Св. Богородица у Охриду	[Лето/јесен 1343]
5	Трескавац	[Лето/јесен 1343]
6	Лимски манастир	25. октобар 1343.
7	Архонтопули из Зихне	Јули 1344.
8	Хиландарски пирг Хрусија	1. јануар 1345.
9	Хиландар (Хрељини прилози – Хил. 15)	[Март 1345]
10	Хиландар (Рудло)	28. март 1345.
11	Хиландар (Св. Никола у Врању)	[1345?]
12	Дечани	[1343–45]

⁴⁹ Мт 27.25.

⁵⁰ Последњи сачувани Душанов документ пре маја 1343. издат је још годину дана раније, пред Спасовдан (пре 9. маја) 1342, вероватно на Косову: С. - МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, Повеља краља Стефана Душана старцу Јовану, *ССА* 3 (2004) 35–44 (издање и коментар) [S. MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ, Povelja kralja Stefana Dušana starcu Jovanu, *SSA* 3 (2004) 35–44]. За исправе од септембра до краја 1345. године в. нап. 46 овог рада.

Табела 1.2: Учесник у записивању и петенти / интервени		
Бр.	Учесник у записивању	Наведени петенти / интервени
1	Хрс	Старац Григорије
2	–	Игуман тетовски Арсеније
3	–	Епископ Кроје, клир и племство
4	–	Епископ деволски Глигорије
5	Хрс	–
6	–	–
7	–	–
8	Хрс	Игуман хиландарски Арсеније и башта Антоније
9	Хрс	Протосеваст Хреља, игуман хиландарски Арсеније, башта Антоније и „часни старци“
10	–	–
11	–	–
12	–	–

Табела 1.3: Помени „Грчких земаља“	
1	–
2	самодржџџ всѣх сръбских, поморских и грѣких земљ (потпис)
3	–
4	крал всѣх сръбских и поморских и грѣких земљ (интитулација)
5	– (потпис није сачуван, текст аренге делом реконструисан)
6	господинь всех сръбских зем`ль и помор`ских и грѣ`ких (интитулација)
7	благверни крал Сръблем и Грѣкwm (потпис на српском у документу писаном грѣким језиком)
8	самодржџџ всѣх ср`пских зем`ль и <u>чѣстьникь грѣчскимь странамаь</u> (интитулација)
9	самодржџџ всѣх ср`пских зем`ль и <u>чѣстьникь грѣчскимь странамаь</u> (интитулација)
10	самодржџџ всѣх сръбских и поморских земљ и <u>чѣстникь грѣкимь странамаь</u> (интитулација)
11	крал всех сръп`ских и помор`ских земљ и <u>чѣстьникь Грѣкомь</u> (интитулација)
12	крал всѣх сръбских и поморских земљ и <u>прѣдѣль грѣч`ских и бльгар`ских</u> (потпис)

Табела 2: Одабрани делови формулара хиландарских повеља о старцу Григорију (бр. 1), Хрусијском пиргу (бр. 8), Хрелиним поклонима (бр. 9) и властелину Рудлу (бр. 10).

Табела 2.1: Почетак Аренге	
1	Благочѣстно чѣто и зѣло приетно и похвално всѣмъ христорубивымъ кралемъ, иже любити и желание тепло имѣти къ светымъ и божьств- нымъ цркъвамъ...
8	Благочѣствитно что и благоприет`но и похвално всѣмъ христоруби- вим` же царемъ и кралемъ иже любии и желание тепло имати къ све- тымъ и божьствнымъ цркъвамъ...
9	Благочѣствитно что и благоприет`но и похвално всѣмъ христоруби- вим` же царемъ и кралемъ иже любии и желание тепло имати къ све- тымъ и божьствнымъ цркъвамъ...
10	Благочѣствитно что и благоприетно и похвално всѣмъ христорубивымъ же царемъ и кралемъ, еже любити и желане тепло имати къ светимъ и божьствнымъ цркъвамъ...
Табела 2.2: Интитулација	
1	азь, грѣшныи недостоини рабъ Христоу, Стефанъ четвърти, по мило- сти благаго твоѣго человѣколюбиа, Богомъ поставленаго краля всѣхъ србьскихъ и поморьскихъ земель
8	азь, рабъ Христоу, Стефан четвърти въ Христа Бога вѣрны краљ, са- модрѣжць всѣхъ ср`пскихъ зем`ль и чьстникъ грѣчьскимъ странамъ
9	азь, рабъ Христоу, Стефан четвърти въ Христа Бога вѣрны краљ, са- модрѣжць всѣхъ ср`пскихъ зем`ль и чьстникъ грѣчьскимъ странамъ
10	азь, рабъ Христоу, Стефанъ четвртыи въ Христа Бога вѣрныи краљ и самодрѣжць всѣхъ србскихъ и поморскихъ земель и чьстникъ грчкы- имъ странамъ
Табела 2.3: „Небески осветници“ у санкцији	
1	„Клетва више писанога“, сила Часног Крста, Богородица, св. арханѣл (Михаило), „ја, Стефан краљ“ (уз мотив Јуде издајника)
8	Господ Бог, Богородица, сила Часног Крста, никејски оци, апостоли, св. Симеон и Сава, „сви свети Рашани“, „(ја) краљ Стефан“ (уз мотив Јуде издајника, цитат Мт 27,25 и помен анатеме)
9	Господ Бог, Богородица и „чудотворица хиландарска“, сила Часног Крста, никејски оци, апостоли, јеванѣлисти, св. Симеон и Сава (уз мотив Јуде издајника и цитат Мт 27,25)
10	Господ Бог, Богородица „хиландарска“ (уз мотиве Јуде издајника и „проказе Гијезијево“ и цитат Мт 27,25)
Табела 2.4: Потпис	
1	Стефанъ благовѣрньн краљ всѣхъ србьскихъ и поморьскихъ земель
8	Стефанъ въ Христа Бога благовѣрни и самодрѣжавни краљ
9	Стефанъ въ Христа Бога благовѣрни и самодрѣжавни краљ
10	Стефанъ въ Христа Бога вѣрни и самодрѣжавни краљ

Žarko Vujošević

**ON THE DATE AND TRADITION OF THE CHILANDARI
CHARTER ABOUT NOBLEMAN RUDL OF STRUMICA
(A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING THE
„ITINERANT CHANCERY“ OF STEPHEN DUŠAN)**

Summary

The paper seeks to resolve the question of the time of writing of King Stephen Dušan's charter about lord Rudl of Strumica, considering that its chronological elements are at odds with one another: the document was either written on March 28, 1343 (according to the indiction) or 1345 (according to the year of creation). Document's tradition is also discussed – it was issued to the Chilandari monastery, since the Serbian Athonite cloister was a recipient of the mentioned nobleman's donatio post mortem and the charter was kept in monastery's archives until 1931 when its trace was lost. The circumstances of the charter's creation are considered in the context of the revised views on medieval diplomatic production.

Since the arguments in favor of the opinion that the document's content deserves full confidence, as well as that the known item could be original, diplomatic analysis is applied in an attempt to resolve the issue of the date, by comparing elements of the Rudl Charter formulary with corresponding parts of other documents issued in the period 1343–1345. The intitulation with the mention of „Greek lands“ and the arenga with the motif of ruler's anointment, viewed in the context of the same or similar contents in the chronologically close corpus of documents, strongly support 1345 as the year of document's issuing. The finding fits into the reconstructed itinerary of King Dušan during his campaign in northern Albania and Macedonia after May 1343. It is concluded that the legal action, agreed during an earlier meeting of the king and lords in Strumica (probably in the spring of 1343), was recorded two years later, on March 28, 1345, when Dušan found himself in that part of Macedonia again, and seemingly accompanied by prominent Chilandari brethren, namely Hegoumenos Arsenios and Warden Amphilochius.

The probable presence of the mentioned clerics was recognized as the reason for the charter's creation. As representatives of the main stakeholder, the Mount Athos monastery, they apparently also participated in its drafting, specifically in compiling parts of the formulary (arenga with intitulation, perhaps sanction). A comparative analysis of chronologically close documents actually suggests a „co-production“ of the recipient and the ruler's chancery staff, which should have been represented by Chryso the Logothete. Since the

role of the Chilandari hieromonks is directly or indirectly attested in connection with the creation of the charter for the Chryse pyrgos, Hrelja's donations, Rudl's gift and the church of St. Nicholas in Vranje (known from a later transcript), it is assumed that all these documents arose in the period from January to September 1345 during the movement of the royal court from Skopje to Serrai, and that their characteristic formula „Lord of a section of the Greek land / people“ („чѣстникъ грчкымъ странамъ / Грькомъ“) emanated from Serbian Athonite monks. Thus, the Rudl charter, given the circumstances of its creation, can be a good example in an attempt to reconstruct the work of a medieval ruler's „itinerant chancery“, in this case Stephen Dušan's: preserved documents often represent subsequently written oral agreements; they are usually initiated by a destinatary and their realisation is conditioned by favorable circumstances; various actors participate in their development.

Keywords: charters, Stephen Dušan, Chilandari, nobleman Rudl, Strumica, chancery, itinerary.

Чланак примљен: 22. октобра 2021.
Чланак прихваћен: 2. децембра 2021.